

ЕЛИНСКОТО УЧИЛИЩЕ В ТЪРНОВО И ПРАВОСЛАВНИЯТ КЛИР ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Владимир Влагов

THE HELLENIC SCHOOL IN TURNOVO AND THE ORTHODOX CLERGY IN THE FIRST HALF OF THE 19TH C.

Владимир Влагов

Abstract: The present study deals with an important point in the history of the educational activities in the old capital city of Turnovo, namely the opening of a Hellenic school in 1821. The analysis of the data of its chronicle reveals the significant role of the Orthodox clergy, headed by the bishop of Turnovo, in relation to the establishment, organization and maintenance of the school. By the middle of the 19th c. it was not only the most authoritative centre of education in the city but it also had a leading role in the public and economic life of the Bulgarians.

През 1819 г. по личната инициатива на търновския митрополит Йоаникий¹ (18.06.1817 – 12.06.1821) се освещава „ἐν Βαρουσίῳ τοῦ Τρνόβου Ἱερὰ σχολὴ τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων“² (*Свещената школа за елински науки във Варуша в Търново*)³: „Чрез настоящото наше писмо се известява, че преди вече една година, събрани наедно по общо решение на Пресветия наш владика кир Йоаникий Търновски и на най-почитаните чорбаджии от нашия град, и на други наши съграждани, основахме елинско и общо училище...“⁴. Основаването, поддържането и функционирането на Елинското и на Общото училище става с активната подкрепа на Търновската митрополия⁵, Търновската градска община⁶, търновските първенци и въобще на населението в Търновския край. То е сред най-важните събития в историята на града през Ранното българско възраждане.

Постепенното въвеждане на светското образование по българските земи е неразривно свързано с разцвета на елинската просвета в целия балкански регион в края на XVIII и първата половина на XIX в. Именно гръцките училища със светски облик (наречени елински), в които впоследствие се допуска като език на преподаване и българският (по този начин те се превръщат в елино-български), осъществяват прехода от килийното към новото светско училище. Особен интерес представляват тези (между тях е и Търновското елинско училище), които са открити и поддържани с активното участие на православния клир и на градските общини.

Постигнатите на по-късен етап впечатляващи резултати на движението за новобългарска просвета са пряко свързани с положените основи и развитието на просветното дело от края на XVIII до средата на XIX в. Този въпрос трябва да се интерпретира, без да се робува на стари постулати, а на базата на достоверен и автентичен изворов материал, включващ задължително и намиращите се в нашите архиви, музеи и библиотеки гръкоезични документи, разкриващи както политиката и действията на гръцката страна в лицето на архиепископите, така и българските позиции и интереси.

Основен извор за дейността на „Училището за елински науки в Търново“ наред с *Кодексите на Търновската митрополия*⁷, *Телефтера на Общината*⁸ и спомените на съвременници⁹ за дейността на Училището за елински науки в Търново е неговата *Кондика*¹⁰. Тя представлява обемист ръкопис, съхраняван в Църковноисторическия и архивен институт при Българската патриаршия под инвентарен № 582. По-голямата част от паметника (с. 1–50) е водена на гръцки език и се отнася само до Гръцкото елинско училище. Втората част (с. 51–119) е писана на български език и се отнася до най-различни събитията в живота на Търново след 40-те години на XIX в.

Анализът на данните от *Кондиката на Елинското училище*, както и изследванията, свързани с дейността му, недвусмислено показват, че от второто десетилетие до средата на XIX в. то е не само най-авторитетното просветно учреждение в Търново, но и заема водещо, централно място в обществения, стопанския и политическия живот на града. Специално внимание заслужава ролята, която играе, като финансова институция.¹¹

Организацията и поддържането на училището, както и списването на неговия *Кодекс* са свързани с търновските митрополити Йоаникий (18.06.1817–12.06.1821), Иларион Критски¹² (11.1821–1827, 1831–1838) и Неофит¹³ (1840–1846, 1848–1858).

В най-ранния запис в *Кондиката* (с. 4) от 1 януари 1820 г. откриваме архиерейските подписи на митрополитите Йоаникий и Иларион.¹⁴

След първите два записа от *Кондиката* (с. 3 и 4), отнасящи се до учредяването на училището и реда, който се въвежда относно оформянето на документацията, набирането и изразходването на средствата, заплащането на учителите, воденето и проверките на сметките, следва подробен списък на неговите спомоществатели.¹⁵

На първо място сред ктиторите и благодетелите на Училището, със солидни за времето си суми, са вписани имената на петима владци (даряват общо 7300 гроша). Сред тях изпъкват търновските митрополити Йоаникий (2500 гроша), убит от турците покрай събитията, свързани с избухването на Гръцкото въстание през 1821 г., и на Иларион Критски (2650 гроша), известен като интересна и донякъде противоречива личност. В началото на неговото управление са конфликтите във Враца и Врачанско (Димитраки Хаджитошев), но в същото време не може да не се спомене ревностното му отношение към образованието и просветата, което, не на последно място, личи и от дарената от него сума – най-голямата от всички регистрирани. Доказва го и солидната помощ, която той оказва при откриването на Габровското взаимно училище през 1835 г., а и по-късно¹⁶. Интересно за отбелязване е, че митрополит Иларион е вписан като дарител в *Кодекса* два пъти, на два реда – първо с 2000 гроша и после още веднъж с 650 гроша. Вероятно второто дарение е направено именно с цел действащият търновски владика да стане еднолично най-големият спомоществател на подопечното му Търновско училище за елински науки.

Останалите трима митрополити, подмогнали с пари „богоугодното и полезно [...] добро и праведно дело“¹⁷, са както следва: високопреосвещеният свят Ефески владика Макариос (1500 гр.), високопреосвещеният свят Драмски владика Дионисиос (500 гр.) и високопреосвещеният свят Силиврийски владика Дионисиос (150 гр.).

На отделен ред под „епископи“ (с 500 гроша срещу полица) е записан епископът на Враца, Методий¹⁸.

Следват „игумените на манастирите“: Капиновски, Дряновски, Килифаревски, Присовски, „Св. Троица“, Преображенски, Лясковски и „Св. пр. Илия“ в Плаково, които също подкрепят училището, макар и с по-малки суми (общо 775 гр.).¹⁹ Сред имената им откриваме това на „високопреподобния игумен на „Пр. Илия“ кир хаджи Сергиос“. Плаковският манастир „Св. Пророк Илия“ отстои на 18 км югоизточно от Велико Търново, по пътя за гр. Елена. Известен е като главно средище за подготовката на Велчовата завера (1835 г.), в която се включва и х. Сергей. В началото на април 1835 г. там са заловени ръководителите на съзаклатието, а самата обител е ограбена, опожарена и разрушена. Същата участ застига и съседния Капиновски манастир. Организаторите са измъчвани жестоко от турците и по извънредна съдебна процедура биват осъдени на смърт чрез обесване. Особено зверско е отношението към отец Сергей, който, по думите на Георги С. Раковски, е „...достойн да са числи в ряд на святия великомъченици, понеже издъхна под такива мъки за вяра и за отечество“²⁰.

В групата на игумените са вписани и патриаршеският екзарх на Светата Белградска митрополия – преподобният високообразован кир Константиос (200 гр.), както и трима монаси (общо 250 гр.), сред които заслужава внимание: „100 гр. – преподобният х. Неофитос Хилендарски“. Очевидно тук става дума за видния деец от църковно-националното ни движение през неговия първи етап, за възрожденеца просветител Неофит Хилендарски Бозвели. Тук прави впечатление, че името му фигурира в списъка с игумените на манастирите, а самото му споменаване е едно от най-ранните известни на българската историография!

Списъкът на православните клирици, спомоществатели на Елинското училище в Търново, завършва с шестима „свещеници на църквите“, от които най-високопоставен е високопреподобният архимандрит кир хаджи Генедиос (100 гр.). След него са „благоговейният свещеник кир Кочос“ (също 100 гр.) и още четирима попове, които даряват по 50 гр. (общо 200 гр.).

Примерът на духовниците е последван от търновските „пре-благородни първенци“ и „многоуважаеми търговци и занаятчии“, като в първата група се споменават 19 имена на търновски чорбаджии (общо с 9300 гр.), „еснафът на шивачите и търговците“ (1600 гр.) и жителите на махала „Св. Богородица“ (1000 гр.), а във втората – 22 имена (общо с 2761 гр.).

От записите по-нататък става ясно, че още от 26 октомври 1819 г. за издръжката на Училището се насочват задължителни вноски от четирите градски църкви: „Горна Богородица“ („Рождество Пресветия Богородици“), „Долна Богородица“ („Успение Богородично“) „Св. Възнесение Господне“ и „Св. Константин“, както и парите от „кутиите“ за събиране на помощи в самите църкви.²¹

По лично нареждане на митрополит Иларион (8 януари 1823 г.) ежегодно на Гергьовден се отслужва архиерейска литургия в църквата „Горна Богородица“, на която се споменават имената на живите и на починалите спомоществатели.²²

На 4 ноември 1843 г. митрополит Неофит учредява единна каса за вече трите, функциониращи по това време в града, училища – „елинско, алилодидактическо и славянско“. Той разпорежда „...всяка неделя и празник в Светите храмове на този град да обикаля дискос от името на училищата“, като „трите тези училища [са] разделени само материално, но [са] с общи постъпления и разходи от тази една каса“. Освен това заповядва 2/3 от събираните от Митрополията пари за издаването на вули при венчавка да постъпват в училищната каса. Накрая, нарежда „1500 гроша от тригодишната помощ на Варуша“ също да бъдат дадени на училищата.²³

От казаното дотук се вижда, че Църквата, която през разглеждания период играе голяма роля на различни нива в живота на българите, е основен фактор както за разпространението на елинското образование и знание, така и за съхраняването на книжовно-просветната традиция в старата столица. При едно детайлно изследване на образователните центрове, отворили врата по това време, прави впечатление, че голяма част от тях възникват в селища, включени в диоцеза на Търновската митрополия (Търново, Арбанаси, Свищов, Габрово, Сливен, Котел и др.). Предсоятелите на търновската катедра отдават голямо значение и обръщат специално внимание

на образованието като цяло и на училищата в Търново в частност. Става ясно, че православният клир, воден от своите архиереи, играе активна и водеща роля в обществения живот на града и дава достоен пример, който следват видните търновски просвещенци, книжовници, духовници, нотабили, общественици, търговци, даскали, издатели и др. Именно те, техният труд и спомоществателство, позволяват да се формира онази обществена среда, в която се ражда, образова и израства българската интелигенция от края на XVIII до средата на XIX в. Нейните потомци от следващата генерация осъществяват големите цели на българското възрожденско общество, а по-късно поемат в своите ръце ръководството на възобновената българска държава.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Тютюнджиев, И.** Търновската митрополия през XV–XIX в. В. Търново, 2007, с. 337–340. **Тютюнджиев И.** Търновският епископат XII–XXI в. В. Търново, 2007, с. 185–186. **Радев, И.** История на Велико Търново XVIII–XIX век. Велико Търново: Слово, 2000, с. 83–85.

² **Владов, В.** Кондиката на Елинското училище в Търново (1820–1844). В. Търново, 2012, с. 143.

³ По-подробно за Търновското елинско училището в: **Данова, Н.** Велико Търново през Ранното Възраждане (XVIII – първата четвърт на XIX век.). – В: История на Велико Търново. Т. 2. Късно средновековие, Възраждане, нова история (1393–1940). В. Търново, 2000, с. 125–129. **Радев, И.** История на Велико Търново XVIII–XIX век. Велико Търново: Слово, 2000, с. 187–197. **Налбантова, Е.** Търновското училище за елински науки. – Алманах „Света гора“, 2006, с. 415–427. **Налбантова, Е.** История на катедралния храм „Рождество Пресветия Богородици“, Велико Търново, 2009, с. 119–146. **Владов, В.** Гръцките книги в училищната библиотека (края на XVIII – първата половина на XIX в.), В. Търново, 2012, с. 177–219. **Владов, В.** Кондиката на Елинското училище в Търново (1820–1844). В. Търново, 2012.

⁴ **Владов, В.** Кондиката на Елинското училище в Търново (1820–1844). В. Търново, 2012, с. 92.

⁵ Подробно за Търновската митрополия в: **Тютюнджиев, И.** Търновската митрополия през XVII – първата половина на XVIII век. Велико Търново, 1999. **Тютюнджиев, И.** Търновската митрополия през XV–XIX век. В. Търново, 2007. **Тютюнджиев И.** Търновски-ят епископат XII–XXI в. В. Търново, 2007.

⁶ **Данова, Н.** Към историята на Търновската градска община през Възраждането. – ИПр., 1980, № 1, с. 106–124. **Данова, Н.** и др. История на Велико Търново. Т. 2. Велико Търново, 2000. с. 123–137. **Радев, И.** История на Велико Търново XVIII–XIX век. Велико Търново: Слово, 2000.

⁷ **Снегаров, Ив.** Старият търновски църковен кодекс. – В: сборник в чест на проф. Л. Милетич за неговата 70-годишнина. С., 1933, с. 513–539; **Снегаров, Ив.** Старият търновски църковен кодекс. – ГСУ, БФ, Т. 11, 1934, с. 1–60; Т. 12, 1935, с. 1–48, Т. 13, 1936, с. 1–74; **Снегаров, Ив.** Нов кодекс на Търновската митрополия. – Сб.БАН, Т. 31, 1937, с. 1–181; **Снегаров, Ив.** Друг търновски църковен кодекс (за училища, енорийски църкви и манастири). – ГСУ, БФ, Т. 18, № 2, 1940/41, С., 1941, с. 1–106; **Снегаров, Ив.** Исторически ве-сти за Търновската митрополия. – ГСУ, БФ, Т. 20, № 5, 1942/43, С., 1943, с. 1–126; **Чилев, П.** Старата кондика на Търновската митрополия. – Сп.БАН, клон историко-филологичен и философско-обществен, кн. 3. 1912, с. 149–162.

⁸ Тефтер на Търновската градска община. БИА, НБКМ, ПА7805.

⁹ **Кисимов, П.** Исторически работи. Моите спомени. [Ч. 1]–4. Пловдив, 1897–1903. **Тулешков, К.** Моето чиракуване в живота. Съст. Е. Налбантова. В. Търново: Абагар, 1997. **Славейков, П. Р.** Съчинения. Т. 3: Автобиографични творби, биографии и исторически очерци. София: Български писател, 1979.

¹⁰ „Κώδιξ τῆς ἐν Βαρουσίῳ τοῦ Τορνόβου Ἱερᾶς σχολῆς τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων“ (Кодекс на Свещената школа за елински науки във Варуша в Търново). ЦИАИ при БП, а.е. № 582. **Владов, В.** Кондиката на Елинското училище в Търново (1820–1844). В. Търново, 2012.

¹¹ **Владов, В.** Елинското училище в Търново и дейността му като финансова институция през първата половина на XIX в. – Във: Societas Classica. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2011, с. 291–297.

¹² **Μπουλάκη-Ζήση, Χ.** Ὁ Ἱλαρίων Τορνόβου καὶ ἡ ἀναγεννητικὴ κίνησις ἐν Βουλγαρίᾳ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίαι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. – Θρακική Ελετηρίδα, Т. 1. Κομοτηνή, 1980. **Данова, Н.** и др. История на Велико Търново. Т. 2. Късно средновековие, Възраждане, нова история (1393–1940). В. Търново, 2000, с. 122–123. **Радев, И.** История на Велико Търново XVIII–XIX век. Велико Търново: Слово, 2000, с. 85–97. **Тютюнджиев, И.** Търновската митрополия през XV–XIX век. В. Търново, 2007, с. 341–349. **Тютюнджиев И.** Търновският епископат XII–XXI в. В. Търново, 2007, с. 186–188.

¹³ **Радев, И.** История на Велико Търново XVIII–XIX век. Велико Търново: Слово, 2000, с. 337–344. **Тютюнджиев, И.** Търновската митрополия през XV–XIX век. В. Търново, 2007, с. 356–360. **Тютюнджиев И.** Търновският епископат XII–XXI в. В. Търново, 2007, с. 192–193.

¹⁴ **Владов, В.** Кондиката на Елинското училище в Търново (1820–1844). В. Търново, 2012, с. 92.

¹⁵ Пак там, с. 93–95.

¹⁶ **Бойчева, В.** Неофит Рилски създател на българското училище. С., 2006, с. 76. **Тютюнджиев, И.** Търновската митрополия през XV–XIX век. В. Търново, 2007, с. 344.

¹⁷ **Владов, В.** Кондиката на Елинското училище в Търново (1820–1844). В. Търново, 2012, с. 92.

¹⁸ **Тютюнджиев, И.** Търновската митрополия през XV–XIX век. В. Търново, 2007, с. 460–462.

¹⁹ Повече информация за тези манастири във: **Чавръков, Г.** Български манастири. С., 1978. **Темелски, Хр.** Великотърновските манастири в националноосвободителната борба. С, 1992. **Русев, И.** Български възрожденски църкви и манастири. Варна, 2000.

²⁰ **Радев, И.** История на Велико Търново XVIII–XIX в. В. Търново: Слово, 2000, с. 294–296. **Радев, И.** Българското въстание от 1835 година (Велчовата завера). В. Търново: Слово, 2000, с. 206–212.

²¹ **Владов, В.** Кондиката на Елинското училище в Търново (1820–1844). В. Търново, 2012, с. 96.

²² Пак там, с. 95.

²³ Пак там, с. 131–133.